تاریخ دریافت مقاله: ۹٤/۲/۱
تاریخ پذیرش نهایی: ۹٤/٦/۲٤

تجزیه و تحلیل طرح و نقش در قالی‌های روستایی معاصر شهرستان اهر*

سمیه عبدی
کارشناس ارشد فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز
سید جلال‌الدین بصام
استادیار مؤسسهٔ آموزش عالی علمی ـ کاربردی جهاد کشاورزی(نویسنده مسئول)
E-mail: bassamsje@hotmail.com
عبدالله میرزایی
عضو هیئت‌علمی و دانشجوی دورهٔ دکتری هنر اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز
رحیم چرخی
عضو هیئت‌علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

چکیده

اهر از جمله مناطق روستایی بافت قالی آذربایجان شرقی است که در این پژوهش سعی در مستندسازی طرح و نقش هنر قالیبافی روستایی این شهرستان شده است. جمع‌آوری اطلاعات، به‌صورت میدانی و با ابزار مشاهده و مصاحبه صورت پذیرفته است. در این راستا، طرحهای روستاییِ مربوط به شش روستای خونیق، چشمه‌وزان، قورچی‌کندی، مزرعهٔ حاج‌عابدین، کقالق و کلهور شناسایی شده و به مطالعه و تجزیه و تحلیل ساختاری شش طرح اصیل و معروف اقدام شده است. ساختاری که در قالیهای روستایی شهرستان اهر به چشم میخورد، لچک ترنج شکسته بوده و قالیهای بافته‌شده هرچند به‌دلیل نزدیک‌بودن جغرافیایی به یکدیگر، از یک طرح و الگو پیروی میکنند و در کلیت دارای شباهتهایی هستند، نه‌تنها از لحاظ طرح به‌کاررفته، بلکه بر اساس برخی نقش‌مایههای موجود در این طرحها نیز باهم متفاوت‌اند. در پایان، اجزای طرح شامل ترنج، سرترنج، لچک و حاشیهٔ طرح قالی این روستاها با یکدیگر مقایسه شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: طرح لچک‌ترنج، طرح تصویری، نماد، نشانه، نشانه‌شناسی، همدان.

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامهٔ نویسندهٔ اول، با عنوان بررسی اصول و مبانی طرح، نقش و رنگ در فرش شهرستان اهر و ارائهٔ یک اثر طراحی مبتنی بر مطالعات، به راهنمایی و مشاورهٔ نویسندگان همکار در دانشگاه هنر اسلامی تبریز برای اخذ کارشناسی ارشد فرش است.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

مقدمه

قالی دست‌باف از دیرباز یکی از مهم‌ترین و زیباترین صنایع دستی ایرانی بوده و با برخورداری از ارزش‌های فرهنگی‌هنری، بیش‌ازپیش مورد علاقهٔ طرفداران قرار گرفته است. از مناطق باسابقه در هنر قالی‌بافی ایران می‌توان به منطقهٔ آذربایجان اشاره نمود. برخی از شهرها و روستاهای آن از مراکز عمدهٔ قالی‌بافی با طرح شکسته می‌باشند که روستاهای اطراف شهرستان اهر از جملهٔ این مراکز به شمار می‌روند. «در دوره‌های اخیر، مهم‌ترین قالی‌های اصیل بافت آذربایجان و شمال غربی ایران از مناطق اهر، اردبیل، بخشایش، هریس، قراجه، مشکین‌شهر، زنجان و تبریز بوده‌اند» (اشنبرنر، ۱۳۷٤، ۱۵٤). از اهر به‌عنوان یکی از مناطق روستایی‌باف استان آذربایجان شرقی با استفاده از دارهای عمودی نام برده شده است (بصام و همکاران، ۱۳۸۵، ۱۷).

شکل۱. موقعیت شهرستان اهر و روستاهای آن

شهرستان اهر، مرکز منطقهٔ ارسباران، در ۹۵کیلومتری شمال شرق تبریز واقع شده است. این شهرستان ازطرف شرق با مشکین‌شهر، از شمال با کلیبر و هوراند، از غرب با ورزقان و از جنوب با هریس همسایه است. عمدهٔ قالی‌های روستایی این شهرستان که در بازارهای داخلی و خارجی شناخته شده‌اند، در روستاهای خونیق، چشمه‌وزان، آرپالیق، زندآباد، قورچی‌کندی، مزرعهٔ حاج‌عابدین، قلندر، قره‌قشلاق، قراجه، کقالق و کلهور بافته می‌شوند. این قالی‌ها با رج‌شمار ۱۵ تا ۲۲، جزو قالی‌های درشت‌باف بوده و با گره متقارن می‌باشند. خطوطی که طرح و نقش‌های قالی‌ها را تشکیل می‌دهند، خطوط مستقیم‌اند. «خط افقی شامل یک ردیف گره است که پهلو به پهلوی هم بسته می‌شود و خط عمودی یک ردیف گره است که یکی بالای دیگری بر روی یک جفت تار یا چله بسته می‌شود و خط اریب که شامل یک ردیف گره است که به تناوب، یکی بالا و یکی در کنار بسته می‌شود و یک زاویهٔ ٤۵ درجه تشکیل می‌دهد» (ادواردز، ۱۳٦۸، ٤۳).

طرح‌های روستایی رایج اهر

در راستای شناسایی و معرفی طرح‌ها و نقش‌های اصیل و رایج روستایی شهرستان اهر مطالعاتی صورت پذیرفته که بر اساس نتایج به‌دست‌آمده در شش روستای آن، نُه نمونه طرح شناسایی شد که عبارت‌اند از: خونیق (اوش‌دستک[1]، تاجری)، چشمه‌وزان (چشمه‌وزان)، قورچی‌کندی (قورچی)، مزرعهٔ حاج‌عابدین (بالیقلی[2]، تاجری)، کقالق (صمدی، تاجری) و روستای کلهور (تاجری). بافندگان بافت قالی را اغلب به‌صورت حفظی و در موارد اندک با استفاده از نقشه به انجام می‌رسانند.

طرح تاجری، طرح مشترک در چهار روستای خونیق، مزرعه حاج عابدین، کقالق و کلهور می‌باشد بر همین اساس تجزیه تحلیل بر روی یک نمونه طرح تاجری و پنج طرح اوش دستک، چشمه وزان، قورچی و بالیقلی صورت پذیرفته است. اندازه نمونه‌های موجود ٦، ۹ و ۱۲ متری می‌باشد. وبافت طرح-های حاضر امروزه نیز انجام می‌گیرد.

پرسش‌های طرح‌شده در راستای پژوهش حاضر، عبارت‌اند از:

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

۱. ســاختار ترکیــب در طرح و نقــش قالی‌های روستایی معاصر اهر چگونه است؟

۲. رایج‌ترین ساختار طراحی در قالی‌های روستایی اهر کدام است؟

۳. وجوه تشــابه و افتراق قالی‌های روستایی اهر کدام‌اند؟

جمع‌آوری اطلاعات، تهیهٔ طرح‌ها و نقوش به‌همراه اصطلاحــات محلی، به‌صورت میدانی و با حضور در منطقه با ابزار مشاهده و مصاحبه صورت گرفته است. راهبرد این پژوهش از نوع تحقیق کیفی بوده و تجزیه و تحلیل اطلاعات به‌صورت توصیفی – تحلیلی است.

۱. طرح و نقش اوش‌دستک خونیق

در تصویــر ۲، یــک نمونه قالــی خونیق با طرح اوش‌دستک در اندازهٔ ۳۵٤×۲٦۰ سانتی‌متر (٦ آرشین[۳]) نشان داده شده است که تقریباً مربوط به سال ۱۳٤۲ش با رج‌شــمار ۲۱ می‌باشد و تصویر ۳ آنالیز خطی کامل این طرح را نشــان می‌دهد. طرح اوش‌دستک به‌علت ویژگی خاص لچکِ طرح اســت که به این نام معرفی شــده اســت. به احتمال قوی، قاب موجود در لچک این طــرح، در نمونه‌های خیلــی قدیمی‌تر به حالت سه‌قسمتی بوده و رفته‌رفته با اتصال گوشه‌های قاب به بخش زمینه، به حالت چهارقسمتی تحول یافته است؛ بنابراین، از ویژگی‌های منحصربه‌فرد این طرح می‌توان به نوع لچک و حالت طراحی آن و همچنین قرارگیری دو ســرترنج در امتداد هم اشــاره نمود. در جدول ۱، ویژگی‌های این طرح معرفی شده است.

تصویر ۲. نمونهٔ قالی اوش‌دستک خونیق، (منبع: نگارندگان)

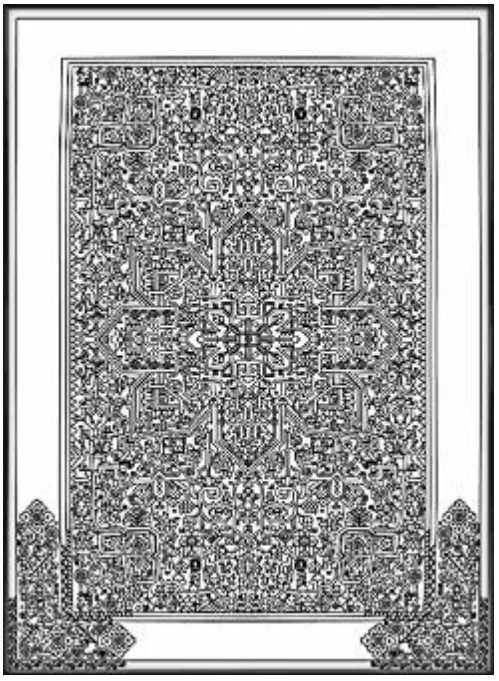

تصویر ۳. آنالیز خطی کامل طرح اوش‌دستک، (منبع: نگارندگان)

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

جدول ۱، معرفی ویژگی‌های ساختاری طرح اوش‌دستک

عناصر	ویژگی‌ها
ترنج	– به شکل هشت پر مسلط بر زمینه با یک مستطیل افقی در میان آن – طراحی به‌صورت ۱/٤، ۹۰ درجه – سه متن مجزا از هم با رعایت ساختار هشت پر – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
سرترنج	– سرترنج ۱: نوعی قاب اسلیمی با طراحی شکسته – وجود کنگره در اطراف خطوط محیطی آن – سرترنج ۲: نوعی گل شاه‌عباسی ایجادشده از برگ‌های کنگره‌ای – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
لچک	– در اندازهٔ کوچک – انتهای آن در تقریباً ۱/۲ نصف طول متن و اتصال در قسمت عرض قالی – محور جداکنندهٔ زمینه از لچک به‌صورت خط شکستهٔ پله‌مانند – طراحی به‌صورت کامل، ۹۰ درجه – اتصال قاب درون لچک به محور جداکننده – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
زمینه	– طراحی متن به‌صورت ۱/٤ – دارای سه شاخهٔ اصلی – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
حاشیه	– به‌لحاظ ساختار و قالب‌بندی، دارای یک حاشیهٔ بزرگ، دو حاشیهٔ کوچک و یک زنجیره است. – به‌لحاظ تناسب، حاشیه کمی کوچک‌تر از ۱/۳ نصف عرض قالی است. – نوع طرح‌ها، واگیره‌ای و بدون گوشه‌سازی است. – دارای خط قرینه در ۱/۲ عرض قالی در حاشیهٔ بزرگ و حاشیهٔ کوچک داخلی است.

(منبع، نگارندگان)

نقوشـــی که در این طرح به کار برده شـــده، دارای تنوع بسیاری اســـت. در جدول ۲، نقش‌مایه‌های اصلی و شاخص به‌همراه آنالیز خطی آن‌ها معرفی شده‌اند.

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

جدول ۲، معرفی ویژگی‌های ساختاری طرح اوش‌دستک

نقش‌مایه	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
		بالیق	ماهی
		داغ داغان گولی[۴]	گل درخت بِنِه
		دورت گول[۵]	گل چهارپر
		بُویوک گول[۶]	گل بزرگ
		قلیان گولی	گل قلیانی
		ایکی اوزلی بالیق[۷]	ماهی دورویه (دوچهره)
		بورونی آیری گول[۸]	گل کج‌دماغ
		بیر طرف لی گول	گل یک‌طرفه
		گوبک گولی[۹]	گل نافی (مرکزی)

(منبع، نگارندگان)

۲. طرح و نقش چشمه‌وزان

تصویر ٤ نمونهٔ قالی چشـــمه‌وزان اســـت که می‌تواند شـــاخصی برای طرح و نقش قالی این روســـتا باشد. این قالی در سال ۱۳۹۱، با اندازهٔ ٤۰۰×۳۲۳ سانتی‌متر در روستای چشـــمه‌وزان بافته شده و دارای رج‌شمار ۱۸ اســـت. تصویر ۵ آنالیز خطی کامـــل این طرح را نشـــان می‌دهد. از ویژگی‌های منحصربه‌فرد قالی‌های چشـــمه‌وزان، حالت پله‌مانندبودن لچـــک و ترنج و همچنین گل‌ها و برگ‌های جهت‌دار به‌ســـمت لچک قالی اســـت. جدول ۳ ویژگی‌های ســـاختاری طرح چشمه‌وزان را توضیح می‌دهد.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

تصویر ۴، نمونهٔ قالی چشمه‌وزان، (منبع: نگارندگان)

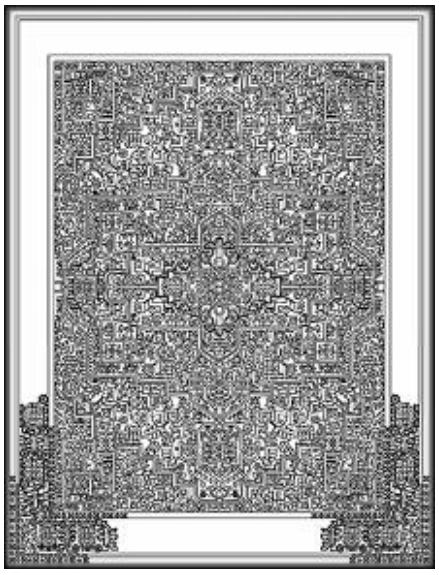

تصویر ۵، آنالیز خطی کامل طرح چشمه‌وزان، (منبع: نگارندگان)

جدول ۳، معرفی ویژگی‌های ساختاری طرح چشمه‌وزان

عناصر	ویژگی‌ها
ترنج	– به شکل مستطیل افقی بزرگ مسلط بر زمینه است. – طراحی به‌صورت ۱/٤، ۹۰ درجه – دارای سه متن مجزا از هم با رعایت ساختار پله‌ای در تمامی متن‌هاست. – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل با زاویهٔ ٤٥° به‌طرف لچک
سرترنج	– نوعی قاب اسلیمی با طراحی شکسته – وجود کنگره‌هایی به‌عنوان تزیین در اطراف خطوط محیطی آن – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی منفصل
لچک	– دارای لچک‌هایی در اندازهٔ متوسط نسبت به متن است. – انتهای آن در ۱/۲ نصف طول متن و اتصال در قسمت عرض قالی – محور جداکنندهٔ زمینه از لچک به‌صورت خط شکستهٔ پله‌مانند که دارای هفت پله است. – طراحی به‌صورت کامل، ۹۰ درجه – اتصال قاب درون لچک به محور جداکننده – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل با زاویهٔ ٤٥ درجه
زمینه	– طراحی متن به‌صورت ۱/٤ – تراکم شاخه‌ها – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل با زاویهٔ ٤٥ درجه

گلجام
دوفصلنامه
علمی – پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

ادامه جدول ۳، معرفی ویژگی‌های ساختاری طرح چشمه‌وزان

عناصر	ویژگی‌ها
حاشیه	– به‌لحاظ ساختار و قالب‌بندی، دارای یک حاشیهٔ بزرگ، دو حاشیهٔ کوچک با طراحی متفاوت و یک زنجیره است. – به‌لحاظ تناسب، حاشیه تقریباً کوچک‌تر از ۱/۳ نصف عرض قالی است. – نوع طرح‌ها، واگیره‌ای و بدون گوشه‌سازی است. – دارای خط قرینه در ۱/۲ عرض قالی در حاشیهٔ بزرگ و حاشیهٔ کوچک داخلی است.

(منبع، نگارندگان)

جدول ۴، معرفی نقش‌مایه‌های طرح چشمه‌وزان

نقش‌مایه	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
		قُویون گوز [10]	گوسفند چشم
		نلبکی گولی	گل نعلبکی
		ال گولی	گل دستی
		اهر گولی	گل اهری
	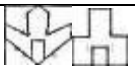	ماهمیز	مهمیز
		سونا گولی	گل سونا
		گِدیرگلی گول [11]	گل پیش‌رونده
		قولتوق	چاک (زیر بغل)
		قولباقی [12]	دست‌بندی
		آشیق	غوزک پا (مهرهٔ بازی)
		توپ باشی	سر توپ

گلجام
دوفصلنامه
علمی – پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

ادامه جدول ۴، معرفی نقش‌مایه‌های طرح چشمه‌وزان

نقش‌مایه	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
	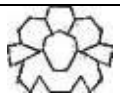	آلما گولی	گل سیب
		چوچوک یاتان[۱۳]	لانهٔ توله‌سگ

(منبع، نگارندگان)

۳. طرح و نقش قورچی‌کندی

تصویر ٦ به‌عنوان نمونهٔ شـاخص برای طرح قورچی است. این قالی تقریباً در سال ۱۳۷۰ با اندازهٔ ۳۹۵×۲۹٦ سانتی‌متر در روستای قورچی‌کندی بافته شده است و دارای رج‌شمار ۲۰ می‌باشد. تصویر ۷ آنالیز خطی کامل این طرح را نمایش می‌دهد. از ویژگی‌های متداول و خاص قالی‌های روسـتای قورچی-کندی، می‌توان به ساختار لچک ترنج شـبیه طرح چشمه‌وزان و مهم‌تر از همه به طرح حاشـیهٔ آن اشـاره نمـود. جدول ۵ ویژگی‌های ساختاری طرح قورچی را توضیح می‌دهد.

تصویر ۶، نمونهٔ قالی قورچی، (منبع: نگارندگان)

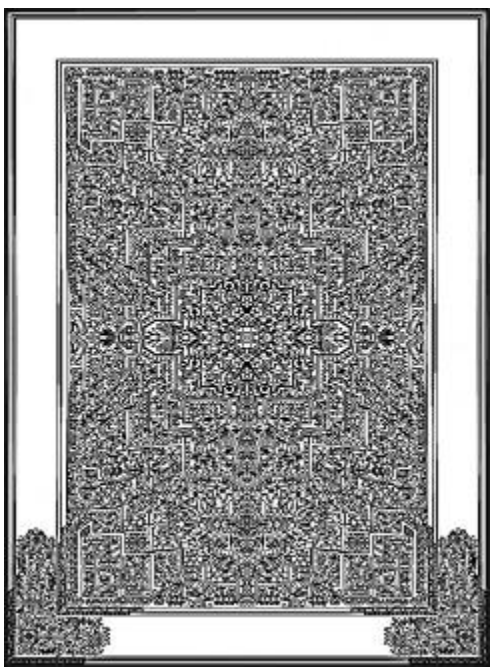

تصویر ۷، آنالیز خطی کامل طرح قورچی، (منبع: نگارندگان)

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

جدول ۵، معرفی نقش‌مایه‌های طرح چشمه‌وزان

عناصر	ویژگی‌ها
ترنج	– وجود ترنج بزرگی در قالب لوزی با یک مربع در میان آن. – طراحی به‌صورت ۱/٤، ۹۰ درجه – داشتن سه متن مجزا از هم با ساختارهای متفاوت – حالت لوزی‌مانند برای متن اول، طرح «آزمان»[۱۴] برای متن دوم و خطوط شکستهٔ پله‌مانند با دو پلهٔ بزرگ برای متن سوم به چشم می‌خورد. – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل
سرترنج	– نوعی قاب اسلیمی با طراحی شکسته و وجود کنگره‌هایی به‌عنوان تزیین در اطراف خطوط محیطی آن – گل‌هایی درشت و متصل به قاب مرکزی و همچنین وجود نقوش گیاهی منفصل
لچک	– قرارگیری لچک‌هایی در اندازهٔ متوسط نسبت به متن – انتهای آن تقریباً در ۱/۳ نصف طول متن و اتصال در قسمت عرض قالی – محور جداکنندهٔ زمینه از لچک به‌صورت خط شکستهٔ پله‌مانند که دارای پنج پله است. – طراحی به‌صورت کامل، ۹۰ درجه – اتصال قاب درون لچک به محور جداکننده – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
زمینه	– طراحی متن به‌صورت ۱/٤ – نقوش گیاهی متصل و منفصل بر روی شاخه‌ها خارج‌شده از ترنج با زاویهٔ ٤٥° است.
حاشیه	– به‌لحاظ ساختار و قالب‌بندی، دارای یک حاشیهٔ بزرگ، دو حاشیهٔ کوچک و دو زنجیره است. – به‌لحاظ تناسب، حاشیه کوچک‌تر از ۱/۳ نصف عرض قالی – نوع طرح‌ها، واگیره‌ای و بدون گوشه‌سازی – دارای خط قرینه در ۱/۲ عرض قالی در حاشیهٔ بزرگ است.

(منبع، نگارندگان)

نقوشی که در این طرح به کار برده شده، دارای تنوع بسیاری است. در جدول ٦، نقوش اصلی و شاخص طرح به‌همراه آنالیز خطی آن‌ها معرفی شده‌اند.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

جدول ۶. معرفی نقش‌مایه‌های طرح قورچی

نقش	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
		آرپا گولی	گل جُو
	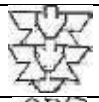	مریم گولی	گل مریم
		تویوخ آیاقی[۱۵]	پای مرغ
		قیوریم[۱۶]	فِردار
		بادام	بادام
	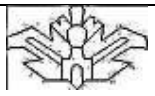	قانات گولی[۱۷]	گل بال‌مانند
	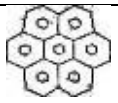	یومورتا گولی[۱۸]	گل تخم‌مرغی
		کَپَه نَک[۱۹]	پروانه
		عین اله گولی	گل عین اله
		ایکی طرفلی بالیق[۲۰]	ماهی دوطرفه
		قوش آیاقی	پای پرنده
		دیک گول	گل ایستاده
		طورعه گولی	گل طره‌ای

(منبع، نگارندگان)

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹۴

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

٤. طرح و نقش بالیقلی مزرعهٔ حاج‌عابدین

نمونـــهٔ نشان‌داده‌شـــده در تصویر ۸، مـــورد تجزیه و تحلیل واقع شده است. این قالی تقریباً در سال ۱۳٦۲ با اندازهٔ ۳٥٤×۲٦۰ ســـانتی‌متر (٦ آرشین) در روستای مزرعهٔ حاج‌عابدین بافته شده است و دارای رج‌شمار ۲۰ می‌باشـــد. تصویر ۷ آنالیز خطـــی کامل طرح این فـــرش را نمایش می‌دهد. علت نام‌گذاری این طرح و شهرت‌یافتن آن به بالیقلی، وجود انواع برگ‌هاست که در زبان محلی، بالیق تلفظ می‌شود. ویژگی‌های خاصی که ایـــن طرح را از ســـایر طرح‌ها متمایز می‌ســـازد، عبارت‌اند از: وجود دو سرترنج در آن و حاشیهٔ «اژدر جهان» که مختص روستای مزرعهٔ حاج‌عابدین می‌باشد و همچنین وجود انواع برگ‌ها که به‌عنوان تکمیل‌کنندهٔ طرح است. جدول ۷ ویژگی‌های ساختاری طرح این قالی را توضیح می‌دهد.

تصویر ۸. نمونهٔ قالی بالیقلی مزرعهٔ حاج‌عابدین، (منبع: نگارندگان)

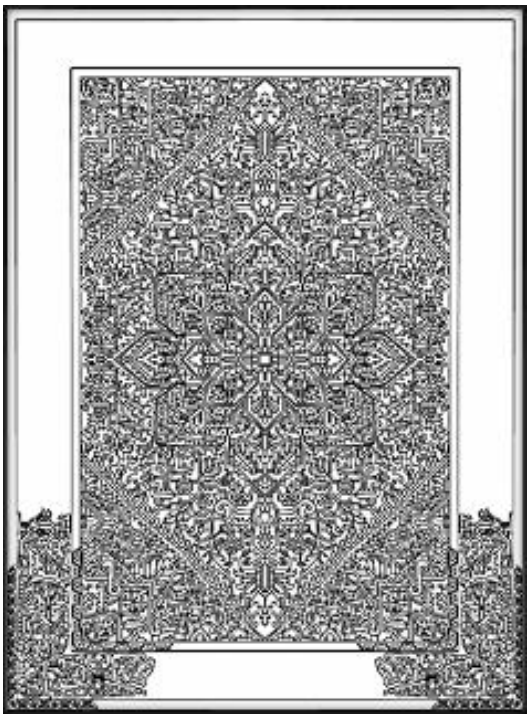

تصویر ۹. آنالیز خطی کامل طرح بالیقلی، (منبع: نگارندگان)

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

جدول ۷، معرفی ویژگی‌های ساختاری طرح بالیقلی

عناصر	ویژگی‌ها
ترنج	– دارای هشت پر در قالب لوزی با اندازهٔ متوسط در مرکز قالی است. – طراحی به‌صورت ۱/٤، ۹۰ درجه است. – داشتن دو متن مجزا از هم با رعایت ساختار هشت پر در تمامی متن‌ها – وجود کنگره‌هایی برای تزیین خطوط محیطی متن‌ها – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
سرترنج	– سرترنج ۱: نوعی قاب اسلیمی با طراحی شکسته – وجود کنگره‌هایی به‌عنوان تزیین در اطراف خطوط محیطی آن – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل – سرترنج ۲: نوعی گل شاه‌عباسی با برگ‌های کنگره‌ای
لچک	– قرارگیری لچک‌هایی در اندازهٔ متوسط نسبت به متن – انتهای آن در ۲/۳ نصف طول متن و اتصال در قسمت عرض قالی – محور جداکنندهٔ زمینه از لچک به‌صورت خط اریبی با تزیینات «قیناخ»[۲۱] مانند – طراحی به‌صورت کامل، ۹۰ درجه – اتصال قاب درون لچک به حاشیه – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
زمینه	– طراحی متن به‌صورت ۱/٤ – نقوش گیاهی متصل بر روی چهار شاخهٔ اصلی
حاشیه	– به‌لحاظ ساختار و قالب‌بندی، دارای یک حاشیهٔ بزرگ و دو حاشیهٔ کوچک با طراحی متفاوت است. – به‌لحاظ تناسب، تقریباً حاشیه کوچک‌تر از ۱/۳ نصف عرض قالی – دارای خط قرینه در ۱/۲ عرض قالی در حاشیهٔ بزرگ و حاشیهٔ کوچک داخلی است.

(منبع، نگارندگان)

نقوشی که در این طرح به کار برده شده، دارای تنوع بسیاری است. در جدول ۸، نقوش اصلی و شاخص طرح به‌همراه آنالیز خطی آن‌ها معرفی شده‌اند.

گلجام
دوفصلنامه
علمی – پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

جدول ۸، معرفی نقش‌مایه‌های طرح بالیقلی

نقش	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
		گول دان	گلدان
		بالاجا اژداها	اژدهای کوچک
		بویوک اژداها	اژدهای بزرگ
		چتیرلی شاماما[۲۲]	دَستنبو (گرمَک) با چتر
		آینا	آینه
		قلیان باشی	سر قلیان
		دایچا[۲۳]	کره‌اسب
		شاخا بویری[۲۴]	کنارهٔ شاخه
		دَستَک	دسته‌گل
	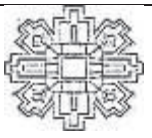	نیمچه	بشقاب
		نیمچَنین گوبکی[۲۵]	گل وسط بشقاب

(منبع، نگارندگان)

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

۵. طرح و نقش صمدی کقالق

نمونهٔ نمایش‌داده‌شـــده در تصویر ۱۰، در سال ۱۳۵۰، با اندازهٔ ۳۹۰×۲۹۷ سانتی‌متر (۹ آرشین) توسط بافندهٔ روســـتای کقالق بافته شـــده اســـت و با رج‌شمار ۲۰ می‌باشـــد. تصویر ۱۱ آنالیز خطی کامل طرح صمدی کقالق را نشان می‌دهد. برخی از تاجران، طرح را با نام شخصی خود، مانند طرح صمدی ارائه می‌دهند و وارد بازار می‌کنند. ویژگی منحصربه‌فرد این طرح و نقش، ترکیب‌بندی خاص آن در لچک، ترنج، متن و حاشیه بوده و همچنین اســـتفاده از نقش‌مایهٔ منفصل جانوری که به‌عنوان عنصر متمایزکننده محســـوب می‌شـــود. جدول ۹ ویژگی‌های ســـاختاری این طرح را توضیح می‌دهد.

تصویر ۱۰، نمونهٔ قالی صمدی کقالق، (منبع: نگارندگان)

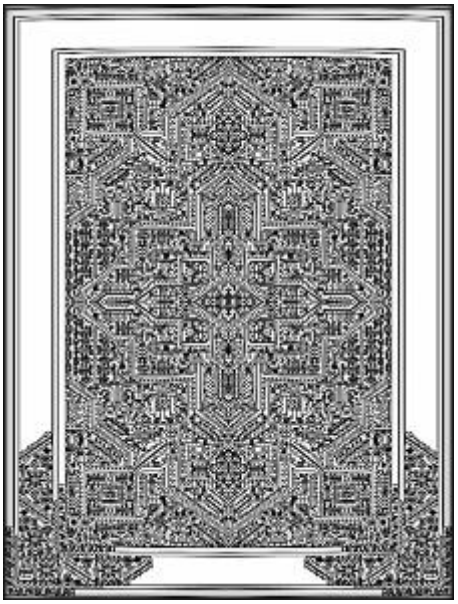

تصویر ۱۱، آنالیز خطی کامل طرح صمدی، (منبع: نگارندگان)

جدول ۹، معرفی ویژگی‌های ساختاری طرح صمدی

عناصر	ویژگی‌ها
ترنج	– در قالب لوزی بزرگ در مرکز قالی قرار دارد. – طراحی به‌صورت ۱/٤، ۹۰ درجه است. – داشتن سه متن مجزا از هم که طرح قیناخ و آزمان در متن‌ها دیده می‌شود. – وجود کنگره‌هایی برای تزیین خطوط محیطی متن‌ها – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل و نقوش جانوری
سرترنج	– نوعی قاب اسلیمی با طراحی شکسته و وجود کنگره‌هایی به‌عنوان تزیین در اطراف خطوط محیطی آن – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل و نقوش جانوری

گلجام
دوفصلنامه
علمی – پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

ادامه جدول ۹، معرفی ویژگی‌های ساختاری طرح صمدی

عناصر	ویژگی‌ها
لچک	– وجود لچک‌های بزرگ مثلثی‌شکل در گوشه‌ها – انتهای آن در ۲/۳ نصف طول متن و اتصال در قسمت طول و عرض قالی – محور جداکنندهٔ زمینه از لچک به‌صورت خط شکستهٔ پله‌مانند – طراحی به‌صورت کامل، ۹۰ درجه – دارای دو متن به‌همراه تزیینات کنگره‌ای – اتصال قاب درون لچک به محور جداکنندهٔ لچک از زمینه – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل و نقوش جانوری
زمینه	– طراحی متن به‌صورت ۱/٤ – دارای یک شاخهٔ اصلی – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل و نقوش جانوری
حاشیه	– به‌لحاظ ساختار و قالب‌بندی، دارای یک حاشیهٔ بزرگ، دو حاشیهٔ کوچک و دو زنجیره است. – به‌لحاظ تناسب، حاشیه کوچک‌تر از ۱/۳ نصف عرض قالی – نوع طرح‌ها، واگیره‌ای و بدون گوشه‌سازی – دارای خط قرینه در ۱/۲ عرض قالی در حاشیهٔ بزرگ و زنجیره‌هاست.

(منبع، نگارندگان)

نقوشـــی که در این طرح به کار برده شـــده، دارای تنوع بسیاری است. در جدول ۱۰، نقوش اصلی و شاخص طرح به‌همراه آنالیز خطی آن‌ها معرفی شده‌اند.

جدول ۱۰، معرفی نقش‌مایه‌های طرح صمدی

نقش	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
		بالیقجا[۲۶]	ماهی کوچک
		آل گولی	گل جِن
		طورعه گولی	گل طره

گلجام
دوفصلنامه
علمی – پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

ادامه جدول ۱۰، معرفی نقش‌مایه‌های طرح صمدی

نقش	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
	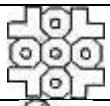	نَلبکی گولی	گل نعلبکی
		گِچی[۲۷]	بز
		چاخماق	آتش‌زنه
		چیت گولی	گل وصله و پینه
		جِشنیز گولی	گل گشنیز
	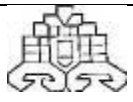	داش گولی	گل سنگی
		للَک	پر
	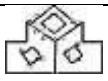	توخماق	چکش
		اوش گولی	گل سه‌پر
		سونبول	سنبل
		قوش	پرنده
		بِش بِش[۲۸]	پنج پنج

(منبع، نگارندگان)

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹۴

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

٦. طرح و نقش تاجری کلهور

تصویر ۱۲ به‌عنوان نمونهٔ انتخابی برای تجزیه و تحلیل می‌باشد که اندازهٔ آن ۲۹۰×۲۰۰ سانتی‌متر است. تقریباً مربوط به سال ۱۳۷۷ با رج‌شمار ۲۰ است. تصویر ۱۳ آنالیز خطی کامل طرح تاجری کَلهور را نشان می‌دهد. برخی از طرح‌ها، از جمله طرح تاجری، توسط تاجر فرش در روستا جهت تولید ارائه شده و به همین دلیل با نام تاجری در میان روستاییان و بافندگان شهرت یافته است. از ویژگی‌های متمایزکنندهٔ آن می‌توان به موزاییک‌هایی که در تزیینات لچک و ترنج به کار برده شده، اشاره کرد. جدول ۱۱ ویژگی‌های این طرح را معرفی کرده است.

تصویر ۱۲، نمونهٔ قالی تاجری کلهور، (منبع: نگارندگان)

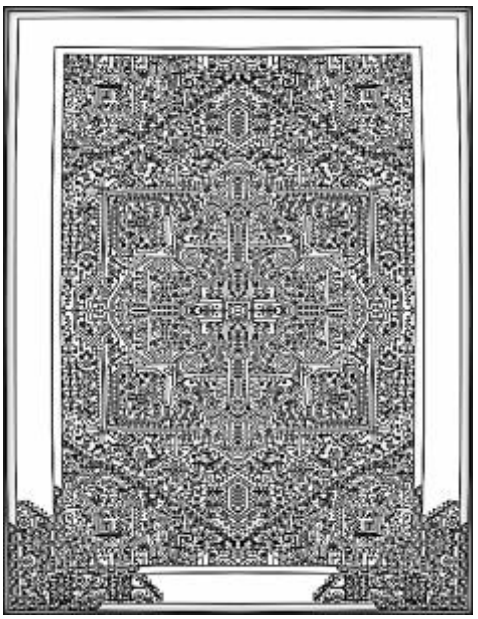

تصویر ۱۳، آنالیز خطی کامل طرح تاجری، (منبع: نگارندگان)

جدول ۱۱، معرفی نقش‌مایه‌های طرح صمدی

عناصر	ویژگی‌ها
ترنج	– در قالب یک مستطیل افقی با یک لوزی، دارای دو متن مجزا از هم است. – طراحی به‌صورت ۱/٤، ۹۰ درجه است. – وجود کنگره و موزاییک برای تزیین خطوط محیطی متن‌ها – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
سرترنج	– نوعی گل شاه‌عباسی کنگره‌دار با طراحی شکسته – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

ادامه جدول ۱۱، معرفی نقش‌مایه‌های طرح صمدی

عناصر	ویژگی‌ها
لچک	– انتهای آن در ۱/۳ نصف طول متن و اتصال در قسمت عرض قالی – محور جداکنندهٔ زمینه از لچک به‌صورت خط اریبی تزیین‌یافته با موزاییک – طراحی به‌صورت کامل، ۹۰ درجه با نقوش گیاهی متصل و منفصل – اتصال قاب درون لچک به حاشیه
زمینه	– طراحی متن به‌صورت ۱/٤ – دارای دو شاخهٔ اصلی – عناصر تشکیل‌دهنده: نقوش گیاهی متصل و منفصل
حاشیه	– به‌لحاظ ساختار و قالب‌بندی، دارای یک حاشیهٔ بزرگ و دو حاشیهٔ کوچک است. – به‌لحاظ تناسب، حاشیه کوچک‌تر از ۱/۳ نصف عرض قالی – نوع طرح‌ها، واگیره‌ای بدون گوشه‌سازی – دارای خط قرینه در ۱/۲ عرض قالی در حاشیهٔ بزرگ و کوچک است.

(منبع، نگارندگان)

نقوشـــی که در این طرح به کار برده شده، دارای تنوع بسیاری است. در این قسمت، نقوش اصلی و شاخص طرح به‌همراه آنالیز خطی آن‌ها انتخاب و معرفی شده‌اند.

جدول ۱۲. معرفی نقش‌مایه‌های طرح تاجری

نقش	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
		آغیز گولی [۲۹]	گل دَهَنی
		بِئچه گولی [۳۰]	گل خروس
		ایت ایاقی	پای سگ
		دستَک	دسته‌گل

گلجام
دوفصلنامه
علمی – پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۷
بهار و تابستان ۱۳۹٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

ادامه جدول ۱۲. معرفی نقش‌مایه‌های طرح تاجری

نقش	آنالیز خطی	نام محلی	معادل فارسی
		توپ	توپ
		قیوریم	فر
		دَوَه گول [۳۱]	گل بزرگ (شتری)
		چوچوک یاتان	لانهٔ سگ
	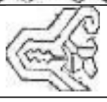	قلیان	قلیان

(منبع، نگارندگان)

نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده در این پژوهش، می‌توان چنین نتیجه گرفت که طرح‌های روستایی موردنظر، به‌دلیل نزدیک‌بودن روستاها به یکدیگر، از یک طرح و الگوی مشابه پیروی می‌کنند. این طرح‌ها دارای ساختار لچک ترنج‌اند که این ساختار از گذشته در قالی‌های روستایی این شهرستان بوده و بافندگان امروزی نیز از آن پیروی می‌کنند؛ با وجود این، تفاوت‌هایی در فرم طراحی بخش‌های لچک، ترنج، سرترنج، حاشیه و به‌ویژه نقش‌مایه‌هایی که در فضاسازی این بخش‌ها به کار برده شده، به چشم می‌خورد که این تفاوت‌ها از دلایل متمایزکنندهٔ طرح‌ها از یکدیگر بوده و هر طرح را مختص همان روستا می‌کند. جدول ۱۳ عناصر ترنج، سرترنج، لچک و حاشیهٔ شش طرح را به‌صورت تطبیقی نشان می‌دهد.

با توجه به عناصر نشان‌داده‌شده در جدول شمارهٔ ۱۳، می‌توان موارد زیر را استنتاج نمود:

۱. به‌طورکلی، ترنج‌های این طرح‌ها دارای قالب مستطیل افقی و لوزی در اندازهٔ بزرگ‌اند. ترنج دو طرح چشمه‌وزان و قورچی دارای تشابه چشمگیری بوده و در هر دو، خطوط پله‌مانند دیده می‌شود.

۲. دو نوع سرترنج در این طرح‌ها به کار رفته است: ۱. قاب اسلیمی؛ ۲. گل شاه‌عباسی. در برخی موارد هر دو سرترنج در کنار هم مورد استفاده قرار گرفته‌اند. درکل، بااینکه سرترنج‌ها از دو نوع ساختار تبعیت می‌کنند، باز در قالب‌های متفاوت از هم طراحی شده‌اند.

۳. لچک‌ها در اندازه و فرم طراحی باهم متفاوت‌اند. در چهار طرح اوش‌دستک، چشمه‌وزان، قورچی و صمدی حالت پله‌مانند دیده می‌شود که در تعداد این پله‌ها متفاوت هستند و همچنین در هر چهار نمونه، قاب میانی به محور جداکنندهٔ لچک از زمینه متصل است که این قاب در دو طرح بالیقلی و تاجری، متصل به حاشیه می‌باشد. همهٔ طرح‌ها، حالت لچک پیوسته داشته و تنها طرح صمدی، دارای لچک گردان است.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

٤. زمینه‌ها در اندازهٔ اجزا و میزان تراکم آن‌ها، تعداد شاخه‌های موجود و مهم‌تر از همه، نوع نقوش به‌کاررفته متفاوت‌اند. طرح اوش‌دستک و صمدی از گل‌ها و برگ‌های درشتی ترکیب یافته‌اند. در هر دو طرح چشمه‌وزان و قورچی، گل‌ها و برگ‌هایی با زاویهٔ ٤٥ درجه به‌طرف لچک دیده می‌شود. طرح بالیقلی، ترکیبی از انواع برگ‌ها می‌باشد و تاجری برخلاف طرح‌های قبلی، از نقوش ریزی کامل شده است.

٥. بالیق شاماما طرحی است که در اکثر قالی‌های روستاییِ حاضر دیده می‌شود؛ اما هرکدام از آن‌ها ویژگی خاص خود را دارند. در طرح اوش‌دستک، شاماما در قالب یک لوزی می‌باشد و بالیق در آن به شکل خیلی ساده استفاده شده است. شاماماى دو طرح چشمه‌وزان و تاجری، شبیه به هم است؛ حال‌-آنکه در کنار آن، بالیق‌ها طراحی متفاوتی دارند. در طرح صمدی، بالیق شاماما کاملاً متفاوت از بقیه است. در طرح قورچی، حاشیهٔ طورعه شاماما که اکثراً در قالی‌های روستای قورچی‌کندی دیده می‌شود، به کار برده شده است. حاشیهٔ بالیقلی دارای طرح اژدر جهان می‌باشد که خاص روستای مزرعهٔ حاج‌-عابدین است.

٦. نقش‌مایه‌های متنوعی در هر نمونه به کار رفته که در تعدادی از آن‌ها، هم به‌لحاظ ساختاری و هم به‌-لحاظ گویشی، باهم مشترک‌اند. گل‌ها و برگ‌های شاخص در هر طرح که باعث متمایزشدن طرح‌ها از هم شده، درصد بالای عوامل مؤثر در افتراق بین این شش طرح را در بر گرفته است. درنهایت، در رابطه با نقوش می‌توان این مطلب را خاطرنشان کرد که فقط در طرح صمدی از نقوش جانوری استفاده شده است و بقیهٔ طرح‌ها کامل‌شده از نقوش گیاهی می‌باشند.

جدول ١٣. بررسی تطبیقی عناصر شش طرح موردبررسی

	طرح اوش‌دستک	طرح چشمه‌وزان	طرح قورچی	طرح بالیقلی	طرح صمدی	طرح تاجری
ترنج				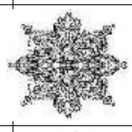		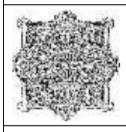
سرترنج				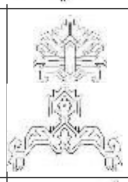		
لچک						
حاشیه				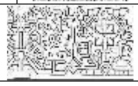		

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ٢٧
بهار و تابستان ١٣٩٤

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]

پی‌نوشت‌ها

۱. Uch Dastak

۲. Balighli

۳. واحد اندازه‌گیری در گذشـــته بر اساس آرشین بوده است که امروزه نیز در بعضی موارد این اصطلاح اســـتفاده می‌شـــود. به ذرع در آذربایجان، آرشـــین گفته می‌شـــود. هر آرشین در تبریز معادل ۱۱۲ سانتی‌متر اســـت؛ ولی در مواردی به هنگام خرید و فروش قالی، بســـته به اینکه بازرگان خریدار باشـــد یا فروشنده، اندازهٔ آرشـــین بین ۱۰۸ تا ۱۱٤ در نوسان خواهد بود. هر آرشین دارای شانزده پونزه می‌باشد و نصف هر پونزه برابر است با هفت درم که کوچک‌ترین واحد آرشـــین می‌باشـــد. آرشین علاوه بر اینکه واحد اندازه‌گیری طول اســـت، در بسیاری موارد به‌عنوان واحد اندازه‌گیری ســـطح نیز به کار می‌رود؛ ولی در این مواقع، از لفظ مربع اســـتفاده نمی‌شود و یک آرشین، مربعی است که طول و عرض آن یک آرشین باشـــد؛ بنابراین، یک آرشین تقریباً برابر ۱/۲۵ متر مربع است.

٤. Dagh Daghan Ghuli

٥. Dort Ghul

٦. Bouk Ghul

۷. Iki Uzli Baligh

۸. Buruni Ayri Ghul

۹. Gobak Ghuli

۱۰. Ghoyon Ghoz

۱۱. Ghedirgali Ghul

۱۲. Gholbaghi

۱۳. Chuchuk Yatan

۱٤. Azman

۱٥. Toyukh Ayaghi

۱٦. Ghevrim

۱۷. Ghanat Ghuli

۱۸. Yumurta Ghuli

۱۹. Kapanak

۲۰. Iki Tarafli Baligh

۲۱. Gheynakh

۲۲. Chatirli Shamama

۲۳. Daycha

۲٤. Shakha Bovri

۲٥. Nimchanin Ghobaki

۲٦. Balighcha

۲۷. Ghechi

۲۸. Besh Besh

۲۹. Aghiz Ghuli

۳۰. Becha Ghuli

۳۱. Dava Ghuli

فهرست منابع

- ادواردز، سیسیل (۱۳٦۸)، *قالی ایران*، ترجمهٔ مهین‌دخت صبا، انتشارات فرهنگ‌سرا، تهران.
- اشنبرنر، اریک (۱۳۷٤)، *قالی‌ها و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران*، ترجمهٔ مهشید تولایی و محمدرضا نصیری، انتشارات یساولی، تهران.
- بصام، سید جلال‌الدین و فرجو، محمدحسین و ذریه زهرا، سید امیراحمد (۱۳۸۵)، *رؤیای بهشت*، هنر قالی‌بافی ایران، ج دوم، انتشارات سازمان اتکا، تهران.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-28]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1394.11.27.4.0]